

SLAPP – позови як виклик правосуддю: інструменти ідентифікації, юридичні підходи та захист права на свободу вираження поглядів

Автор: Берназюк Ян

Організація: Верховний Суд

Видання: Конституціоналіст · 2025

Дата публікації: 2025-02-17

Постійна адреса: <https://constitutionalist.com.ua/slapp-pozovy-iak-vyklyk-pravosuddiu-instrumenty-identyfikatsii-iurydychni-pidkhody-ta-zakhyst-prava-na-svobodu-vyrazhennia-pohliadiv/>

Відомості про матеріал

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

Львівське регіональне відділення

Консультативна місія Європейського Союзу (КМЄС)

Семінар для суддів місцевих та апеляційних судів «Право і медіа»: судова практика в умовах цифрових трансформацій»

11 лютого 2025 року

Ян БЕРНАЗЮК,

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,

доктор юридичних наук, професор

ДИЛЕМИ

- 1. Що може бути «зброєю»?
- Свобода слова v доступ до суду
- 2. Хто потребує додаткового правового захисту?
- Журналіст/громадський активіст v підприємець/політик

SLAPP (Strategic Lawsuit Against Public Participation)

- Стратегічний позов проти участі громадськості (СПУГ)
- з метою зупинення громадської активності
- спрямований на залякування громадськості
- для обмеження свободи слова

Anti-SLAPP

- Anti-SLAPP – це комплекс законодавчих та судових механізмів, спрямовані на запобігання зловживанню судовими позовами, які використовуються для тиску на журналістів, активістів, правозахисників та інших осіб, що беруть участь у публічних дискусіях.
- Основні елементи Anti-SLAPP заходів:

- 1. швидке припинення необґрунтованих позовів – можливість для відповідача подати клопотання про негайне закриття справи,
- 2. санкції проти позивачів – обов'язок позивача компенсувати витрати відповідача,
- 3. перекладення тягара доказування – позивач має довести, що його позов не є спробою придушити свободу слова.

ДОДАТКОВА ДИЛЕМА;)

- Як захистити суддю у справі, де позов має ознаки SLAPP

Пов'язані поняття

- Доступ до суду
- Свобода слова
- Суспільні інтереси
- Суддівський розсуд (дискреція)
- Охоронюваний інтерес
- Принципи рівності та змагальності
- Ефективний суд (ефективний судовий захист)
- Жоден суд (справи, які не підлягають розгляду в судах)
- Зловживання процесуальними правами
- Презумпція
- Тягар доказування
- Довіра до суду

Конституція України

- Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.
- Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Конституція України

- Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах.
- Стаття 22. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.
- При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.
- Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.
- Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Конституція України

- Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.
- Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.
- Стаття 55. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.
- Стаття 124. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення.
- Стаття 129. Основними засадами судочинства є, зокрема, рівність та змагальність усіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Європейська конвенція з прав людини

- Стаття 6 (Право на справедливий судовий розгляд)
- Стаття 8 (Право на повагу до приватного і сімейного життя)
- Стаття 10 (Свобода вираження поглядів)
- Стаття 17 (Заборона зловживання правами)

Resolution 2531 (2024)

- Countering strategic lawsuits against public participation (SLAPPs): an imperative for a democratic society
- Резолюція ПАРС 2531 (2024) від 25 січня 2024 року «Протидія стратегічним позовам проти участі громадськості (SLAPP): імператив для демократичного суспільства»
- SLAPP можна розглядати як "законний" спосіб маніпулювання судовою системою шляхом зловживання нею для гальмування права на свободу вираження поглядів та права громадян отримувати інформацію з питань, що становлять суспільний інтерес.

Recommendation CM/Rec(2024)2

- Recommendation CM/Rec(2024)2 of the Committee of Ministers to member States of 5 April 2024 on countering the use of strategic lawsuits against public participation
- Рекомендація CM/Rec(2024)2 Комітету міністрів державам-членам від 5 квітня 2024 року щодо протидії використанню стратегічних позовів проти участі громадськості
- <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/perekladdodatok-kopiya.pdf>

Directive (EU) 2024/1069

- Directive (EU) 2024/1069 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings ('Strategic lawsuits against public participation')
- Директива (ЄС) 2024/1069 Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 року про захист осіб, які беруть участь у громадській діяльності, від явно безпідставних позовів або зловживань судовими процесами («Стратегічні позови проти участі громадськості»)

2024 Rule of Law Report: The Rule of Law Situation in the European Union COM(2024) 800 final

- "Звіт про верховенство права за 2024 рік: Ситуація з верховенством права в Європейському Союзі»

- 3.3 Плюралізм ЗМІ та свобода ЗМІ. Вільне та плюралістичне медіа-середовище має важливе значення для верховенства права, а вільні та незалежні ЗМІ відіграють важливу роль як сторожові пси демократії та притягують владу до відповідальності. Тиск або контроль над ЗМІ з боку політиків або держави підриває свободу слова, а також свободу людей шукати, отримувати та поширювати інформацію.
- SLAPPs - це особлива форма переслідування журналістів і правозахисників, які займаються питаннями суспільного інтересу. Наклеп є однією з найпоширеніших підстав для подання SLAPP проти журналістів. Таке переслідування зазвичай спрямоване на те, щоб змусити журналістів замовкнути.

2024 Report on SLAPPs in Europe: Mapping Trends and Cases

- У грудні 2024 року Коаліція проти стратегічних позовів проти громадської участі в Європі (CASE) опублікувала звіт «SLAPPs у Європі: Аналіз тенденцій та випадків», який висвітлює зростання кількості таких позовів у Європі. Згідно зі звітом, у 2023 році було зафіксовано 166 нових випадків SLAPP, а загальна кількість таких справ з 2010 року досягла 1 049. Більшість позовів стосувалися питань корупції та екології, а основними ініціаторами були підприємства та політики. Найбільше постраждали незалежні журналісти

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ДИСКУСІЇ

- Як суду розрізнити bona fide позов про захист честі, гідності та ділової репутації від стратегічного судового позову проти участі в публічному житті (SLAPP)? Які критерії можуть бути визначальними?
- Чи вже є механізми в національному законодавстві, які можуть слугувати ефективним захистом від SLAPP-позовів? Чи потрібно впроваджувати спеціальні процедури?
- Яким чином суду забезпечити баланс інтересів у справах, що можуть мати ознаки SLAPP, між правом на доступ до суду (ст. 55 КУ, ст. 6 ЄКПЛ) та захистом свободи слова (ст. 34 КУ, ст. 10 ЄКПЛ)?

ГОЛОВНІ ОЗНАКИ

- Невідповідність між заявленими вимогами та фактичними обставинами справи. Позов може містити необґрунтовані вимоги, які не відповідають реальній шкоді, завданій позивачеві.
- Надмірний формалізм та зловживання процесуальними правами. Позивач може використовувати процесуальні інструменти для затягування розгляду справи, створення перешкод для відповідача та збільшення його витрат на юридичний захист.
- Спрямованість на залякування та створення фінансового тиску на відповідача. SLAPP часто використовуються для того, щоб змусити відповідача відмовитися від своєї публічної діяльності або критики позивача, погрожуючи йому судовими витратами тощо.
- Публічний характер діяльності відповідача, пов'язаний із захистом прав людини, охороною довкілля тощо. SLAPP найчастіше спрямовані проти журналістів, активістів, правозахисників та інших осіб, які публічно висловлюють свою думку або критикують дії влади чи бізнесу.
- Відсутність реальної перспективи виграшу справи позивачем. SLAPP часто подаються з метою не стільки виграти справу, скільки залякати відповідача та перешкодити його діяльності.

Підтримка журналістської чесності та просування свободи вираження поглядів у Північній Македонії ..

- Аліна Татаренко (Alina Tatarenko), керівник відділу співробітництва у сфері свободи вираження поглядів: «Вільні, незалежні, плюралізовані та різноманітні ЗМІ є фундаментальними для демократії. Журналісти та медіа-професіонали повинні користуватися повним правовим захистом, як зазначено в Рейк'явікських принципах демократії та статті 10 Конвенції. Ми хочемо підвищити обізнаність про виклики, з якими стикаються журналісти, та виступити за впровадження європейських стандартів на національному рівні.

Круглий стіл на тему стратегічних позовів проти громадської участі (SLAPPs), 11 вересня 2024 року, Київ

- Міжнародна експертка Ради Європи Флутура Кусарі (Flutura Kusari) медіаюристка з Косова, яка очолює програму правової підтримки Європейського центру свободи преси та медіа (ЕСРМФ): «Стратегічні позови проти громадської участі є шкідливими, оскільки вони придушують критичну журналістику, ускладнюючи для громадськості можливість притягнення до відповідальності впливових осіб. Вони часто тягнуть за собою дорогі юридичні баталії, відбивають у журналістів бажання розслідувати та висвітлювати важливі питання, що становлять суспільний інтерес, і можуть спричинити значне емоційне та психологічне навантаження на журналістів».

Судді ВС обговорили з представниками Ради Європи питання щодо стратегічних позовів проти участі громадськості (SLAPPs) 12 вересня 2024

- Дуже важливо відрізнити свободу слова і вільну журналістику від пропаганди та дезінформації.
- Потрібно розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними (цивільними) правами. Вказані правові конструкції відрізняються як по суті, так і за правовими наслідками щодо їх застосування судом. При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути заяву, клопотання, позов, чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема, відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові.

Вільнюський діалог «Сприяння розвитку культури публічних дебатів в Європі: Імплементація вимог статті 10 ЄКПЛ 24 жовтня 2024 року, Вільнюс

- Конференція висвітлила питання свободи слова та протидії SLAPP в Європі, а також підкреслила важливу роль судової влади у захисті свободи слова та протидії викликам, що виникають у зв'язку зі стратегічними позовами проти громадської участі (SLAPPs), пропагандою та дезінформацією.

Друга Європейська конференція з протидії SLAPP 14 листопада 2024 року, Страсбург

- Відбулося обговорення необхідності
- прийняття законодавства щодо протидії застосуванням стратегічних позовів проти громадської участі у країнах ЄС,
- створення юридичних платформ для підтримки активістів і журналістів,
- підвищення обізнаності громадськості через інформаційні кампанії.

МОЖЛИВОСТІ ChatGPT, GEMINI

- 1. Аналіз доказів та аргументів сторін:
- Приклад: Суддя може завантажити текст позовної заяви та відповіді на неї і запитати: "Проаналізуй ці документи на наявність ознак SLAPP-позову, звертаючи увагу на мету позову, об'єкт критики, та потенційний вплив на свободу слова відповідача." Я можу надати звіт з виділенням ключових фрагментів та аналітичними висновками.
- 2. Виявлення "публічного інтересу" та "публічної участі":

- Приклад: Суддя може надати опис ситуації та запитати: "Чи можна вважати критику дій посадовця в соціальних мережах у цій справі публічною участю з питань суспільного інтересу? Надай аргументи на користь та проти". Я зможу згенерувати аналіз, враховуючи різні аспекти справи та правові доктрини.

МОЖЛИВОСТІ ChatGPT, GEMINI

- 3. Підготовка аналітичних довідок та резюме:
- Приклад: Суддя може запитати: "Підготуй резюме ключових аргументів у справі Niemietz v. Germany ЄСПЛ, що стосуються захисту свободи слова журналістів" або "Склади аналітичну довідку про відмінності між SLAPP-позовом та звичайним позовом про дифамацію".
- 4. Перевірка відповідності позовних вимог критеріям Anti-SLAPP законодавства (за наявності):
- Приклад: Уявімо, що в Україні ухвалено Anti-SLAPP закон. Суддя може запитати: "Перевір, чи відповідає позов пана Х проти газети Y критеріям відхилення SLAPP-позову згідно з Anti-SLAPP законом, зокрема критерію 'недостатньої обґрунтованості позову'".

Матеріал 25

- ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА
- Берназюк Ян. Конституційна гарантія доступу до суду та поняття "охоронюваний законом інтерес" https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/108_legally_protected_interest_bernaziuk.pdf
- Берназюк Ян. Нові принципи здійснення правосуддя https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/101-%20new_principles_court_bernaziuk.pdf
- Берназюк Ян. Про позови, які не підлягають судовому розгляду <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/698849>
- Берназюк Ян. Ознаки та зміст суспільного (публічного) інтересу, його співвідношення з державними інтересами // Право і суспільство № 6/2021 С. 146-153. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/21.pdf
- Берназюк Ян. Критерії дотримання балансу суспільних (публічних) та приватних інтересів у національній судовій практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2021, № 4 (96), С. 22-35 <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1429/1302>
- Берназюк Ян. Захист суспільного (публічного) інтересу як критерій обмеження конституційних прав та свобод особи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2021. – Серія Право. – Випуск 68, С. 124-130. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/02/NVUzhNU_68.pdf
- Берназюк Ян. Поняття суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві. The concept of public (public) interest in administrative judiciary // Visegrad Journal on Human Rights. 2021, № 6, С. 11-16 https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/02/VJRHR_6_2021_Last.pdf
- Берназюк Ян. Аналіз судової практики в деяких категоріях справ щодо захисту суспільного (публічного) інтересу // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2022, № 1 (97), С. 159-168. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1466>
- Берназюк Ян. Суб'єкти захисту суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві // Слово Національної школи суддів України. 2021, № 4 (37), С. 85-96 http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2021/4_37_2021/Shkola-suddiv4-2021.pdf
- Берназюк Ян. Суспільні та державні інтереси в аспекті національної безпеки: взаємодоповнюючі чи конкуруючі правові категорії // <http://nsj.gov.ua/ua/news/pidvishennya-rivnya-doviri-gromadskosti-do-sudu/>
- Берназюк Ян. Ефективний захист прав особи в адміністративному судочинстві як основа довіри до правосуддя: критерії, межі та особливості досягнення https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_effectivenii_zahist.pdf

- Берназюк Ян. Нова редакція статті 124 Конституції України та справи, що не підлягають судовому розгляду / Критичне мислення у вільному суспільстві: теоретико-методологічний, конституційно- та міжнародно-правовий потенціал: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 17 квітня 2019 р. - Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2019. - 156 с. - С. 104-108
- Берназюк Ян. справи, що не підлягають вирішенню в судах в аспекті сформованих Європейським судом з прав людини умов обмеження права особи на доступ до суду / Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково практичної конференції, м. Ужгород, 3-4 травня 2019 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. 310 с. - С. 152-157.
https://ccu.gov.ua/sites/default/files/konstytucyjno-pravove_budivnytvo_na_zlami_epoh_2019.pdf

Матеріал 26

- ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА
- 14.Берназюк Ян. Інструменти штучного інтелекту та неприпустимість зловживання процесуальними правами https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/AI_abuse_of_procedural_rights.pdf
- 15. Берназюк Ян. Поняття та особливості принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2021. – Серія Право. – Випуск 66. – С. 135-141
https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/NVUzhNU_66.pdf
- 16. Берназюк Ян. Поняття зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві та його вплив на довіру до судової гілки влади // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 5 (17) – жовтень 2021 – С. 23-39.
<https://maup.com.ua/assets/files/expert/17/2.pdf>
- 17. Bernazyuk Ian. The types of abuse of procedural rights in administrative judicature: practice of the Supreme court and the European court of human rights (Види зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: практика Верховного суду та Європейського суду з прав людини // Visegrad Journal on Human Rights. 2021, № 4, С. 31-36.
https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/11/VJHR_4_2021.pdf
- 18. Берназюк Ян. Національні та міжнародні стандарти протидії зловживанню процесуальними правами під час вирішення публічно-правових спорів // Право і суспільство № 5/2021 С. 301-314
http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/5_2021/44.pdf
- 19. Берназюк Ян. Особливості дотримання в адміністративному судочинстві принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами»
https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Bernazuk_23_04_2021.pd
- 20. Берназюк Ян. Добросовісність учасників судового процесу та запобігання зловживання процесуальними правами https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/good_faith_abuse_process_bernaziuk.pdf
- 21. Берназюк Ян. Окремі аспекти практики Верховного Суду щодо гарантування права особи на доступ до публічної інформації (Національна школа суддів України; Семінар: “Забезпечення судами права на доступ до публічної інформації”, 13 лютого 2020 року) <https://constitutionalist.com.ua/okremi-aspekty-praktyky-verkhovnoho-sudu-shchodo-harantuvannia-prava-osoby-na-dostup-do-publichnoi-informatsii>
- 22. Берназюк Ян. Ефективний захист прав особи в адміністративному судочинстві як основа довіри до правосуддя: критерії, межі та особливості досягнення (Національна школа суддів України; Програма підготовки для підтримання кваліфікації суддів окружних адміністративних судів; 12 квітня 2023 року) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_effectivenii_zahist.pdf

- 23. Берназюк Ян. Обмеження права на доступ до публічної інформації для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/authority_of_justice_bernaziuk%20\(1\).pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/authority_of_justice_bernaziuk%20(1).pdf)

Джерела та матеріали

1. Resolution 2531 (2024). <https://pace.coe.int/en/files/33355/html>
2. Recommendation CM/Rec(2024)2. <https://edoc.coe.int/en/international-law/12056-countering-the-use-of-strategic-lawsuits-against-public-participation-slapps-recommendation-and-explanatory-memorandum.html>
3. Recommendation CM/Rec(2024)2. <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/perekladdodatok-kopiya.pdf>
4. Directive (EU) 2024/1069. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1069/oj/eng?utm_source=chatgpt.com
5. 2024 Rule of Law Report: The Rule of Law Situation in the European Union COM(2024) 800 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2024:800:FIN>
6. 2024 Report on SLAPPs in Europe: Mapping Trends and Cases. https://www.the-case.eu/resources/a-2024-report-on-slapps-in-europe-mapping-trends-and-cases/?utm_source=chatgpt.com
7. Підтримка журналістської чесності та просування свободи вираження поглядів у Північній Македонії ... https://pjp-eu.coe.int/en/web/horizontal-facility/news/-/asset_publisher/bty4yBhLu21t/content/-upholding-journalistic-integrity-and-advancing-freedom-of-expression-in-north-macedonia-journalists-and-media-actors-in-north-macedonia-discuss-key-measures-and-challenges
8. Круглий стіл на тему стратегічних позовів проти громадської участі (SLAPPs), 11 вересня 2024 року, Київ. <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/key-stakeholders-discuss-new-legal-measures-and-strategies-to-combat-slapps-in-ukraine>
9. Судді ВС обговорили з представниками Ради Європи питання щодо стратегічних позовів проти участі громадськості (SLAPPs) 12 вересня 2024. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1665484/>
10. Вільнюський діалог «Сприяння розвитку культури публічних дебатів в Європі: Імплементція вимог статті 10 ЄКПЛ 24 жовтня 2024 року, Вільнюс. https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/vilnius-dialogue-conference-highlights-freedom-of-expression-and-countering-slapps-in-europe?utm_source=chatgpt.com
11. Друга Європейська конференція з протидії SLAPP 14 листопада 2024 року, Страсбург. <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/council-of-europe-brings-together-ukrainian-and-international-experts-to-implement-anti-slapp-standards>
12. Матеріал 25. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/108_legally_protected_interest_bernaziuk.pdf
13. Матеріал 25. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/101-%20new_principles_court_bernaziuk.pdf
14. Матеріал 25. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/698849>
15. Матеріал 25. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/21.pdf
16. Матеріал 25. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1429/1302>
17. Матеріал 25. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/02/NVUzhNU_68.pdf
18. Матеріал 25. https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/02/VJHR_6_2021_Last.pdf
19. Матеріал 25. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1466>
20. Матеріал 25. http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2021/4_37_2021/Shkola-suddiv4-2021.pdf
21. Матеріал 25. <http://nsj.gov.ua/ua/news/pidvishennya-rivnya-doviri-gromadskosti-do-sudu/>
22. Матеріал 25. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_effectivenii_zahist.pdf
23. Матеріал 25. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/konstytuciyno-pravove_budivnyctvo_na_zlami_epoh_2019.pdf
24. Матеріал 26. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/AI_abuse_of_procedural_rights.pdf
25. Матеріал 26. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/NVUzhNU_66.pdf
26. Матеріал 26. <https://maup.com.ua/assets/files/expert/17/2.pdf>
27. Матеріал 26. https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/11/VJHR_4_2021.pdf
28. Матеріал 26. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/5_2021/44.pdf
29. Матеріал 26. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Bernazuk_23_04_2021.pdf

30. Матеріал 26. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/good_faith_abuse_process_bernaziuk.pdf
31. Матеріал 26. <https://constitutionalist.com.ua/okremi-aspekty-praktyky-verkhovnoho-sudu-shchodo-harantuvannia-prava-osoby-na-dostup-do-publichnoi-informatsii>
32. Матеріал 26. [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/authority_%20impartiality_of_%20justice_bernaziuk%20\(1\).pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/authority_%20impartiality_of_%20justice_bernaziuk%20(1).pdf)

Файли матеріалу

[Оригінальний файл автора](#)